

Bergema, I., Jong, Chr. G. F. de, ed., *Een rechtvaardig mens plant een levensboom. Over het leven en werk van Hendrik Bergema* (Uitgaven van de Werkgroep voor de geschiedenis van de Nederlandse zending en overzeese kerken XI; Zoetermeer: Boekencentrum, 2006, 242 blz., €22,50, ISBN 90 239 1007 9).

Hendrik Bergema (1902-1969) werd geboren te Leeuwarden maar groeide op in Groningen, als zoon van een gereformeerde boekhouder. Hij studeerde theologie aan de Vrije Universiteit (1922-1927), en vervolgens Javaans, Maleis, Arabisch en islam te Leiden (1927-1929), want hij wilde de zending in, zoals dat toen heette. Onderbroken door enkele verlofperiodes (en de kampjaren 1942-1945), was Bergema van 1929 tot 1956 werkzaam in Nederlandsch Indië/Indonesië. Daarna was hij hoogleraar missiologie aan de Theologische Hogeschool te Kampen en rector van het zendingsseminarie van de Gereformeerde Kerken te Baarn.

Een exemplarische levensgang veelszins. Bergema's loopbaan is immers een mooi voorbeeld van de sociale stijging die zijn tijd aan hardwerkende gereformeerden kon bieden. Hij ontwikkelde zich van stap tot stap tot een echte gereformeerde voorman. Hij bleef de wereld van de kleine luyden trouw, de Gereformeerde Kerken en de Antirevolutionaire Partij en vervulde er allerlei invloedrijke posities. Tegelijkertijd was hij een van de voormannen die de gereformeerden voorbereidden op de wijde wereld die hen na 1960 wachtte, na hun geslaagde emancipatie-in-isolement. Bergema had in zijn VU-dissertatie van 1938 (*De booms des levens in Schrift en historie – een godsdienstwetenschappelijke vergelijking tussen de bijbelse en niet-bijbelse kennis*) de grenzen van de gereformeerde theologie verkend én geëerbiedigd. In 1959, in een bundel van opstellen voor het brede publiek ging hij die grenzen over. De leiders van het post-koloniale Azië: Gandhi, Nehru, Jinnah, Mau Tze Toeng en Hatta noemde hij de Pioniers van het nieuwe Azië – terwijl de achterban hen gemiddeld revolutionairen, zo niet erger noemde. Bergema stimuleerde AR-voorman Bruins Slot tot zijn opzienbarende ommekeer in het Nederlands-Indonesische conflict over Nieuw Guinea (1961) en had een grote rol tot de aansluiting van de Gereformeerde Kerken bij de Wereldraad van Kerken. Allemaal indertijd omstreden zaken. De door Bergema voorgestane ommekeer was voor velen reden het gereformeerde erf te verlaten; zelf zag hij erin een soort voortschrijdend inzicht, en hij heeft het effect van die paradigmatische omwenteling verwacht noch gewenst. Hij overleed trouwens voordat die volledig doorbrak.

De bundel studies over leven en werk van Bergema is opgezet door zijn dochter Ineke Bergema ('als klein kind koesterde ik jarenlang een wrok ten opzichte van mijn vader. Voor mijn gevoel had mijn geweldige vader mij in het concentratiekamp volkomen in de steek gelaten. ... Nu ik volwassen ben en geboeid de bronnen van zijn tijd en leven bestudeer ... rijst er ... een persoon die mijn achting oproept'). Zij opent de bundel met een biografische schets, waarop diverse opstellen over Bergema's leven en werken volgen. L.

Leertouwer analyseerde Bergema's bijdrage tot de godsdienstwetenschappen, D. C. Mulder Bergema's houding tegenover de oecumene, Israel en islam. H. Reenders beschreef de jaren 1929-1945: zendeling te Kebumen en Sumba, gevangene te Pare Pare. In 1945-1955 was Bergema onder meer rector van de Theologische Scholen te Macassar en Timor (1950-1953), jaren van oefening in oecumene en samenwerking, beschreven door P. N. Holtrop, terwijl Chr. G. F. de Jong gedetailleerd Bergema's optreden als lid van het parlement van de deelstaat Oost-Indonesië te Macassar 1947-1948 weergeeft. R. Huizenga concentreerde zich op het pendant ervan, Bergema's bemoeienissen met de Nederlandse koloniale politiek, en met name de Antirevolutionaire Partij, 1945-1962. Reenders tekende ook voor Bergema's jaren na 1956, als hoogleraar te Kampen en rector te Baarn. De bundel wordt afgesloten met de tekst van Bergema's Kamper afscheidscollege (1 oktober 1968), een evaluatie daarvan door J. van Butselaar en een bibliografie.

De auteurs staan sympathiek tegenover Bergema. Zij beschrijven een typisch gereformeerd theoloog, gepokt en gemazeld door het toenmalig neocalvinisme, geboeid door de wijsbegeerte der wetsidee zelfs; positief jegens een Indonesisch nationalisme dat een constructieve, morele kracht kan zijn, maar ook bang voor revolutie en etnisch conflict en bezorgd voor de positie van het christendom in de overwegend islamitische omgeving. Vandaar zijn actieve steun aan het federale concept van de Verenigde Staten van Indonesia. Maar Bergema had, om Chris de Jong aan te halen, ook al jong geleerd compromissen te sluiten, en stap voor stap geraakte hij op die weg steeds verder weg van zijn verleden.

Volgens Leertouwer moest Bergema ook wel gaan schuiven. Hij formuleert het fluweelzacht maar ondubbelzinnig: Bergema's gereformeerde polsstok was te kort om ver te komen in de bredere wereld, en niet alleen op het terrein van de godsdienstwetenschappen. Bergema heeft het nooit erkend, maar hij kwam volgens Leertouwer eigenlijk uit bij de conclusie van de antropoloog Jan van Baal (evenals Bergema van huis uit gereformeerd, maar anders dan Leertouwer stelt nooit een leerling van de VU): wat hij geloofd had, was een echech. Bergema beschreef het verleden in zijn afscheidscollege van 1968, concludeert ook Van Butselaar, niet het heden of de toekomst. Maar, anders dan Leertouwer, ziet hij in Bergema's leven en spreken ook een blijvend element van inspiratie en hoop: eenheid, heelheid en vrede door verzoening in Christus. Een bundel studies die dus bijdraagt tot het verstaan en evalueren van Bergema's tijd en wereld.

G. J. Schutte

Harinck, G., Neven, G. W., ed., *Ontmoetingen met Herman Bavinck* (Ad Chartas-reeks IX; Barneveld: De Vuurbaak, 2006, 343 blz., €17,90, ISBN 90 5560 307 4).

Abraham Kuyper ontwierp het neocalvinisme en zette het kerkelijk stevig op de kaart. Maar de belangrijkste weergave en doordenking ervan was de *Gereformeerde Dogmatiek* (vier delen, eerste uitgave 1895-1901) van zijn opvolger aan de Vrije Universiteit vanaf 1902, Herman Bavinck (1854-1921).

Bavinck was dus niet zo maar één van Kuypers volgelingen. Dat was hij in feite ook niet. Hij was een heel andere persoonlijkheid en nam op allerlei punten eigen posities in. Bavinck was gestempeld door het feit, dat hij opgegroeid was in de kring van de Afscheiding. Onder mensen dus die de minachting en onderdrukking, ondergaan in de eerste jaren na 1834, nooit geheel konden vergeten. Zij waren gehecht aan de eigen traditie maar gevoelden zich vrij tegenover de heersende meningen en combineerden een stevig zelfvertrouwen met een bescheiden optreden.

Herman Bavinck ontving zijn eerste onderwijs in de theologie aan de Theologische School te Kampen, waar hij in 1874 als nauwelijks twintig-jarige afstudeerde. Veel Afgescheiden voormannen werden op die leeftijd voorganger van een gemeente, maar de jonge Bavinck werd vervolgens student in Leiden, de bakermat van de moderne theologie. Hij sloot er enkele vriendschappen (die met de islamkenner C. Snouck Hurgronje is het meest bekend geworden) en behaalde er in 1880 de doctorsgraad. Na een kortstondig predikantschap werd hij in 1882 docent aan de Kamper Theologische School.

Bavinck was dan wel een zeer overtuigd Afgescheiden theoloog, hij herkende in Kuyper een gereformeerde geestverwant. Daarom zette hij zich, bij alle verschillen, met hem in voor de eenwording van de Afgescheiden en Dolerende kerken, wat in 1892 leidde tot hun vereniging in de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Kuyper had al voordien getracht hem voor de VU te werven, maar het kostte Bavinck jaren om Kampen op te geven voor Amsterdam. Dat was niet alleen een kwestie van trouw aan de Afgescheiden kring. In 1894 liet hij zich door Kuyper gebruiken om de jurist en politicus A. F. de Savornin Lohman te verwijderen van de VU, maar zelf liet hij zich pas in 1902 overhalen er benoemd te worden – niet als collega maar als opvolger van Kuyper. En in 1915 trad hij regelrecht op tegen Kuyper als schrijver van een brochure over *Leider en leiding in de Anti-Revolutionaire Partij*. Bavinck bewonderde Abraham Kuyper evenzeer als hij zijn zelfstandigheid tegenover Abraham de Geweldige bewaarde.

Introvertie en wereldmijding, kenmerk van veel Afgescheidenen, had Bavinck al jong afgelegd. Hij geloofde in de actualiteit van de gereformeerde traditie. Hij zette zich met alle krachten in voor de verankering en verdieping van de neocalvinistische levens- en wereldbeschouwing. Hij diende de opbouw en uitbouw van het gereformeerde leven – hij was niet alleen actief op kerkelijk terrein, maar ook in de politiek (als lid van de Eerste Kamer en voorzitter van